

od jezikoslovne normativnosti ka normi

vera vasić (novi sad)

Problem norme — *norme kôda*, *norme obeležja* i *norme ponašanja* (up. A. Bamgboze), odnosno standardnojezičke, strukturne i *upotrebe*, bio je, i još vek jeste, jedan od glavnih lingvističkih problema, s tim što su *Norma kôda* i *norma ponašanja* su izučavane u domenu socio-lingvistike a *norma obeležja* u domenu lingvistike u užem smislu. Sve do druge polovine dvadesetog veka, odnosno do formulisanja sociolinguistike kao samostalne naučne discipline i određivanja njenih predmeta, lingvistika se pretežno bavila *strukturnom normom*, uz više ili manje vodenje računa o *upotreboj normi* (a preko ove i o standardnojezičkoj normi). Polazilo se po pravilu od *upotrebe norme*, koja je zatim objašnjavana u okviru strukturne, te na osnovu ove ocenjivanja i više ili manje korigovana. Na kraju bi se kao norma pojedinog obeležja i kodifikovala, nakon čega je sledila preskripcija.

U mnogim sredinama, u koje se ubraja i srpskohrvatsko govorno područje, u jednoj fazi, nakon izrade, prvih deskriptiv-

nih (ili i normativnih) gramatika, predmet lingvinističke analize postala je samo *norma obeležja*, IZDVOJENA od norme upotrebe, što je i dovelo do toga da se i standardnojezička norma počne izjednačavati sa njom, to je onemogućilo razradivanje funkcionalnostilskih normi i stvaranje odgovarajućih registra. Rasprave koje su se pre dve-tri godine vodile povodom upotrebe reči *sat* i *čas* u programu Radio-Beograda nastale su zbog nerazlikovanja *upotrebe norme* savremene govorne zajednice od norme kôda koja je ustanovljena na osnovu ranije upotrebe norme kôda koja je ustanovljena na osnovu ranije upotrebe norme ili možda čak individualne norme ili zahteva. Nerazlikovanje *standardno-jezičke* od *strukturne norme* prouzrokuje vrlo često

netolerantan odnos prema »nepravilnoj«, dijalekatskoj, normi, uz istovremeno prihvatanje funkcionalnostilskih, žanrovske nepravilnosti i neprihvativnosti u tekstovima koji su sa stanovišta *strukturne* (fonološke, morfološke i sintaksičke) *norme* pravilni.

U susretu sa novijim lingvinističkim temama i metodama u tim sredinama, dakele i u našoj, počeo se javljati otpor prema normi bez ikakvih, inače tako nužnih, određivanja, te se i nadalje nisu obavljali oni poslovi koji su u ranijoj fazi ostajali van domena interesovanja, a koji su se širenjem komunikacijskih potreba i načina njihovog izražavanja svakim danom uvećavali. Jedan od zadataka serbokroatističke bio bi stoga teorijsko određivanje problema norme u skladu sa savremenom lingvističkom teorijom, što će omogućiti i određivanje korpusa odnosno domena pojedinih normi i uspostavljanje kriterija za deskripciju, selekciju i, naročito, za preskripciju. Formulisanje problema norme, te obavljanje čitavog niza normativističkih zadataka u uskoj je vezi i sa jezičkom politikom i planiranjem jezika, te se kao i jezička politika i planiranje jezika mogu rešavati samo u okviru kulturne politike i politike u užem smislu.

Tekstovi koje objavljujemo pod zajedničkim nazivom »jezička norma« promatraju kategoriju norme u jeziku na način koji bi mogao u našoj današnjoj jezičkoj situaciji poslužiti kao dobar model za razmišljanje ili razgovor o pitanjima norme u našoj jezičkoj sredini. Tri prevedena rada (Švejcer, Bamgboze i Schlieben) su plenarna izlaganja sa XIV internacionalnog kongresa lingvista (Berlin, 1987). Uz prevede izostaju veoma opštire bibliografije zbog ograničenih prostora. Zainteresovane čitaće upućujemo na izvorne tekstove objavljene u posebnoj publikaciji svih plenarnih predavanja sa pomenutog kongresa. Temu zaokružuje rad socolingviste prof. dr Damira Kalogere sa istom temom: norma i preskriptivizam u našoj jezičkoj sredini.

norma:nastavak i razvoj

a. d. švejcer (lenjingrad, sssr)

Problem norme je centralni problem sociolinguistike, pogotovo za oblast nacionalnih standarnih jezika i njihovog funkcionalnog razgraničavanja (vidi studije sovjetskih i čehoslovačkih lingvista). I pored toga u literaturi sejavljaju značajne razlike u tumačenju ove važne jezičke kategorije. Tako, na primer, po E. Koseriu norma je univerzalno prihvaćena tradicionalna realizacija funkcije jezika, a suprostavljena je sistemu, totalitetu funkcionalnih opozicija i njihovih paradigmatskih nizova (na primer, leksičke i gramatičke oblasti) (Coseriu 1981, 189). U sovjetskoj lingvističkoj tradiciji problem norme se sagledava u društvenom kontekstu. Otuda N. N. Semenjuk definije normu kao najstabilniju realizaciju jezičkog sistema neke zajednice (Semenjuk, 1973, 42).

Jedna od najznačajnijih oblika ovakve definicije je da se norma posmatra kao deo dijade *sistem — norma*. Precizniji bi pristup, verovatno, zahtevao da se ovoj definiciji doda još jedna dimenzija: *upotreba*. U trijadi *sistem — norma — upotreba* norma bi bila ono što vrši ulogu selektora jezičkih izvora zajednice ili, još preciznije, onaj skup pravila izbora neke zajednice na kojima se temelje verbalne realizacije jezičkog sistema (Švejcer 1976, 101), dok bi kolektivna relaizacija sistema ili, drugim rečima, kolektivna upotreba jezika činila domen *upotrebe*.

Tako norma posreduje između jezičkog sistema i upotrebe. Pojam norme je u bliskoj vezi sa pojmom varijacije, bitnom odlikom sistema. Kao selektor između suprostavljenih jezičkih varijanti norma ograničava obim varijacija sistema i reguliše njegovu funkcionalisanje.

Pojam monolitne ili homogene norme koji je još uvek prisutan zahteva da bude radikalno preispitan. Prema tom shvatanju norma se smatra specifičnom za standarni jezik, dok se varijacije koje ne obuhvata standarni jezik obeležavaju kao izvan norme. Ovo je, izgleda, pretežno uprošćavanje jer ono što je izvan norme, sa tačke gledišta standarde jezičke norme, može zapravo predstavljati normu sa tačke gledišta neke druge norme, inherentne nekoj drugoj varijanti. Uzrok ovom pogrešnom shvatanju nalazi se u tome da se u mnogim slučajevima proučavanja jezika zamjenjuje sa proučavanjem standarnog jezika, što dovodi do brkanja jezičke norme sa standarnom jezičkom normom, s jedne strane, i norme sa kodifikovanom normom, s druge strane.

Potrebu da se ovi pojmovi razluče jasno je još 30-tih godina pokazao B. Havranek koji je sasvim pravilno istakao da narodni govor (tj. di-

jalekat) poseduje sopstvenu normu, premda to nije kodifikovana norma. Ovakvo je stanovište sasvim prirodno za pripadnika Praške škole jer je za tu školu priznavanje varijacije jezičke norme, uključujući i standarde norme, sastavi deo pogleda na jezik kao sistem sistema.

Značajan dorpinos proučavanju jezičke norme dali su sovjetski naučnici koji su, u analiziranju govornog ruskog jezika, napravili razliku između dva jezička entiteta: kodifikovani standardni jezik (KSJ) i razgovorni jezik (RJ) koji su veoma bliski u nekim aspektima jezičkog sistema, a veoma udaljeni u nekim drugim aspektima. Prihvatanje postojanja posebnog sistema RJ dovodi do zaključka da ovaj jezik poseduje sopstvene norme koje karakteriše, kao prvo, odsustvo kodifikacije, a kao drugo, veći raspon varijacija nego što je to kod normi KSJ. Šta više, norme KSJ i RJ razlikuju se i po samom tipu svoje varijabilnosti: ove prve karakterišu varijabilni nizovi sa određenim funkcionalnim granicama između njihovih elemenata, a ove druge odsustvo precizne funkcionalne diferencijacije između njihovih elemenata (Russkaja razgovorana reč 1973, 17-30). Slične razlike uspostavlja M. V. Panov između normi standardnog jezika i dijalekta: »I u dijalektima postoje, naravno, granice između onoga što je u govoru dobro i zajedničko i onoga što je smešno i neprihvativljivo. Ipak, raspon dozvoljenih varijacija je veoma širok. Sinonimija jedinica i obrázaca je izuzetno velika.« (Panov 1962, 4).

Drugim rečima, razlike između KSJ, s jedne strane, i drugih jezičkih sistema, s druge strane, odnose se samo na tipove njihovih normi (kodifikacija, raspon varijacija, funkcionalna diferencijacija). Ove razlike, međutim, ne dovode u pitanje postojanja normi u suprstandardnim varijantama jer ni jedan jezički sistem ne može postojati bez svojih normi. Postojanje norme je *conditio sine qua non* za funkcionisanje jezika i njegovu realizaciju kroz upotrebu.

Pojam jezičke norme poseduje objektivne i subjektivne aspekte. Objektivni se aspekt nalazi u opažljivoj, stvarnoj upotrebi, dok subjektivni aspekt uključuje društveno vrednovanje ili vrednosne sudove na kojima se temelje shvatanja o »pravilnosti« ili »prihvativosti« neke jezičke varijante. Ova vrednovanja izviru iz vrednosnih sudova i orijentacija zajednice na kojima se jezičke norme zasnivaju u krajnjem slučaju.

U opisu društvenog vrednovanja koje leži u osnovi diferenciranja normi standardnog jezika u ranoj fazi njihovog stvaranja, V. N. Jarceva ističe: »Ono što se pokazuje najpre je neka vrsta odbacivanja ostalih dijalekata i negativnog stava prema svemu što je genetski povezano sa teritorijalnim dijalektima osim onoga na kome se temelji standardni jezik. Sudeći po različitim autorima, dijalektske odlike kao i sve što se nalazi izvan standardnog jezika počinje da privlači pažnju u ranoj fazi. Ovo skoro uvek sadrži i sud o društvenoj vrednosti« (Jarceva 1969, 158).

Razlike u društvenom vrednovanju, koje se ispoljavaju u varijacijama jezičke norme, otkrivaju se ne samo kada se standardni jezik poređa sa teritorijalnim dijalektima, već i kada se porede različite varijante istog standardnog jezika. Na primer, u SAD se *ate*, prošlo vreme glagola *eat*, izgovara kao /eɪt/, dok se standardni britanski izgovor /eɪt/ smatra starinskim, a u Britaniji se /eɪt/ smatra substandardnim i previše pravilnim izgovorom »onako kako se piše« (Markwardt, Quirk 1964,

15). Eksperimentalno kontrastivno istraživanje intonacijskih obrazaca britanskog i američkog engleskog jezika pokazalo je da američki slušaoci ocenjuju standardnu intonaciju britanskog engleskog kao »pomalno manirističku i izveštacenu« (Grafova 1969).

U isto vreme, postoji izvesna »snaga odbacivanja« i u dijalekatskoj normi. Tako, prema M. Loflinu, norma crnačkog engleskog jezika snaknicišće upotrebu oblike *you done ate* ali odbacije oblik *you've already eaten* (Loflin 1969). Varijabilna i nejasna kakva je, dijalektska norma ponekad odbacuje oblike koji su specifični za standardni jezik.

Norma varira na dva plana: istorijskom i društvenom. Društveno variranje jezičke norme odražava dva značajna vida društvenog uslovljene varijacije jezika: *stratifikacioni i situacioni*. Stratifikacioni vid podrazumeva varijacije jezičkih oblika pod uticajem strukture društva, dok je ono što određuje situacioni vid društvena situacija. Stratifikaciona varijacija jezika nalazi svoj izraz u različitim normama i normativnim realizacijama koji se pokazuju u različitim sistemima društvene komunikacije (standardni jezik, regionalne koinke, socijalni i teritorijalni dijalekti). Uporedi navedene razlike između standardnog američkog engleskog i crnačkog engleskog jezika. Norme koje upravljaju situacionim varijacijama su često udružene sa stilskim diferencijacijama. Po T.V. Vinokuru, istraživanje jezičke upotrebe uključuju izvestan broj problema specifičnih za sociolingvistiku, kao, na primer, tipologiju medusobnih odnosa učesnika u komunikaciji i njihov odnos prema govoru. Društvena specifikacija formule *poručilac – poruka – primalac* omogućava da se otkriju uzroci stilske diversifikacije upotrebe (Vinokur 1974, 4-8).

Norme situacione upotrebe jezika su niz pravila izbora i ona oblikuju strategiju koja dovodi do pretpostavljanja ili odbacivanja suprotstavljenih varijanti u zavisnosti od parametara situacije čija relativna težina može da poprimi odlučujući značaj. U svojoj analizi situacijom određenog izbora između KSJ i RJ, E. A. Zemskaja i njeni saradnici zaključuju da od tri situaciona parametra koja uzimaju u obzir (odnosi, orientacija i okolnost), odnosi igraju najveću ulogu. Promene u ovom parametru (formalni/neformalni odnosi) utiču na to da govornik bira KSJ ili RJ. Preostala dva parametra igraju manju ulogu zato što je samo jedna od njihovih vrednosti relevantna (orientacija prema formalno-/neformalnoj poruci; uslovi koji pridodaju formalnosti/neformalnosti okolnosti), a ta je vrednost ona koja se vezuje za tip odnosa. Otuda, dominantno učešće koje odnosi uloga učesnika igraju u izboru između KSJ i RJ (Russkaja razgovornaja reč 1973, 9-11).

Niz parametara, relevantnih za realizaciju situacione norme kao i odnosi među njima variraju od situacije do situacije. Otuda, nedavno objavljena istraživanja V. S. Črakovskog i A. P. Volodina o semantički i tipologiji ruskog imperativa pokazuju da su tri tipa odnosa (uzrast, bliskost i društveni ili zvanični status) relevantni za izbor između oblika jednine ili množine. Autori koriste sledeće formalne simbole: A (odnosi uzrasta); vrednost a (Y je stariji), vrednost ā (Y je mlađi); B (bliskost); vrednost b (Y je dalek od X), vrednost b̄ (Y je blizak X); C (status); vrednost c (Y je kolega X), vrednost c̄ = Ø (Y nije kolega X). Vrednosni indeksi a, b i c predviđaju izbor množine, a vrednosni indeksi ā, b̄ i c izbor jednine. Mogući su sledećih osam vrednosnih skupova: abc, abc̄, ab̄c, ab̄c̄, abc̄, abc̄, ab̄c̄ (Črakovskij, Volodin 1986, 221). Autori su utvrdili da tri vrednosna skupa (abc, abc̄ i ab̄c̄) daju samo jedan oblik bez obzira na to koji parametar favorizuje određena situacija, dok u svakom od preostalih pet skupova može biti izabran bilo koji od dva oblika u zavisnosti od komunikacione situacije i izbora favorizovanog parametra. Na primer, zvanične okolnosti favorizuju izbor odnosa društvenog statusa što daje oblik množine. Neformalne okolnosti favorizuju odnos bliskosti pre nego li odnos uzrasta. Autori su u pravu kada pretpostavljaju da je sloboda izbora govorniku zapravo ograničena. Trebalо bi, međutim, dodati da njihovi podaci potvrđuju verovatnoću pravila verbalnog ponašanja na kojima se temelji mehanizam funkcionalisanja govornih normi (vidi, na primer, variabilna pravila V. Labova koja su zasnovana na obrascu verovatnoće govornog ponašanja i koja uzimaju u obzir variabilna ograničenja prilikom određivanja verovatnoće prime-ne pravila) (Labov 1972; Sankoff 1978).

Postojanje norme neophodan je uslov ne samo za funkcionisanje homogenog jezika već i bilo kog sistema društvene komunikacije koji služi nekoj zajednici, uključujući i sisteme mešovitog tipa kakvi funkcionišu kod dvojezičnosti i diglosije. Promenama koda sa jednog jezika na drugi kakve se nailaze kod dvojezičnosti i sa standardnog jezika na dijalekat ili regionalnu koinu kakve se nailaze kod diglosije upravljaju društvene norme utvrđene strukturonom društva, njegovom vrednosnom orientacijom i parametrima društvene situacije. Zato analiza Tolstojevog *Rata i mira* gde dijalog obiluje prelascima sa ruskog na francuski jezik, tipičnim za ruski *beau monde* na početku XIX veka, otkriva postojanje izvesnih skupova vrednosti povezanih sa upotrebom ova dva jezika (na primer, vezivanje francuskog jezika za eleganciju, finoću, uljednost, a ruskog jezika za jednostavnost, otvorenost, iskrenost) (za detaljnije podatke vidi Švejcer 1986, 119).

Za funkcionisanje sistema mešovitog tipa karakteristična je činjenica da norma u tom slučaju upravlja izborom odgovarajućeg jezičkog koda, ali ne i odgovarajućeg jezičkog oblika.

Iz ovoga sledi da je norma svojstvo bilo kog jezičkog sistema (mada može poprimiti nešto difuzan i nejasan oblik). Norma može steći jasno određen i eksplicitan oblik samo u standardnom jeziku. Sada ćemo detaljnije razmotriti nastanak i razvoj standardne jezičke norme. Pretpostavimo da postoji direktna veza između variabilnosti standardne jezičke norme na bilo kom strukturalnom nivou i obrascu stvaranja norme.

Bilo bi ovde dobro podsetiti se na neke tipične slučajevе iz istorije standardnih jezičkih normi u različitim jezicima. Poznat je primer Britanije gde su se nacionalni jezik i njegova norma formirali oko Londona, jednog jedinog centra koji je izvršio odlučujući uticaj na razvoj i stabilizaciju nacionalne jezičke norme. Ovaj klasični obrazac stvaranja standardne jezičke norme može se nazvati *monocentričnim* (vidi, takođe, monocentrične obrasce standardnog ruskog i standardnog francuskog jezika). Ovaj je obrazac sigurno povezan sa stvaranjem nacije i nje-

nog standardnog jezika, ali njegovi počeci ponekad zadiru u vreme kada još uvek nije bilo nacionalnog standardnog jezika. Po V. N. Jarcevoj, »mada se pojman standardne jezičke norme i sa njom udruženih ocena nekih jezičkih oblika kao 'pravilnih' ili 'nepravilnih' pojavljuje znatno kasnije, postoje razlozi da se veruje da je još u kasnom XIV veku govor Londona već bio protivstavljen drugim engleskim dijalektima kao govor vodećeg ekonomskog, političkog i kulturnog centra. Ovo je dovelo do 'nejednakosti' između dijalekta Londona i drugih engleskih dijalekata. Njegov se status odražio u vrednosnim sudovima društva (Jarceva 1985, 153). Podaci V. N. Jarceve pokazuju da se posle prve polovine XVI veka govor juga Engleske počeo smatrati pravilnim oblikom engleskog jezika, govorom vaspitanih i obrazovanih, govorom dvora, više klase, administracije i univerziteta (Jarceva 1969, 156–157). Visoko društveno vrednovanje ovog govara i njegove norme išlo je zajedno sa negativnim vrednovanjem teritorijalnih dijalekata, njemu protivstavljenih. Tako je nešto što je u početku predstavljalo lokalno narečje poslužilo kao osnova za univerzalnu nacionalnu normu i otuda izgubilo svoje prvo bitno lokalno obeležje.

Sličan se razvoj odigrao i u Rusiji gde je interdijalekatski koine Moskve, formiran još u doba feudalizma, tokom XVII i XVIII veka postao svernski model prihvacen u velikim gradovima. Govor urbanog stanovništva izdvojen je iz sveukupnog sistema teritorijalnih dijalekata. Kasnije je razvoj kulture proširo standardni jezik na različite slojeve stanovništva, ne samo u značajnim urbanim centrima već i drugde. Društvena se baza teritorijalnih dijalekata tako postepeno smanjila (Filin 1962, 27).

Sasvim je drugačija bila situacija u zemljama kao što su Nemačka i Italija u kojima nije bilo jednog nacionalnog centra i u kojima se federalna razjinjenost zadržala sve do XIX veka. Kao rezultat toga, proces stvaranja nacionalnih standardnih jezika i njihovih normi bio je u tim zemljama produžen. Tako su, na primer, regionalne varijante nemačkog jezika vekovima ostale stabilne. Teritorijalno obeležene varijante su distinkтивnim obeležjima na raznim jezičkim nivoima podelile su standardni jezik u Nemačkoj na različite izglose koje su se delimično odudarale sa severnim niskim nemačkim, južnim gornjim nemačkim i srednjim nemačkim dijalekatskim područjima. (Guchman 1977).

U nekim slučajevima društveno-kulturna situacija dovodi do promene u obrascu razvoja standardne jezičke norme. Nakon što je prenetu Severnu Ameriku engleski jezik, čije su standardne jezičke norme razvijene prema monocentričnom obrascu, usvojio je u novoj sredini policentrični obrazac. Tokom XVII i XVIII veka razvoj standardnih jezičkih normi najintenzivnije se odvija u takvim kulturnim, političkim i ekonomskim centrima kolonijalne Amerike kao što su bili Boston, Njujork, Filadelfija, Čarlstoni Ričmond. Policentrizam američkog engleskog jezika i njegovih normi manifestuje se na različite načine na različitim strukturalnim nivoima. Može se prepostaviti da su se na nivou fonetički jezički odrazili »kolonijalnog zaostajanja« najupadljivije izrazili usled nedostatka kodifikovanih normi izgovora.

Interesantno je u američkom engleskom jeziku slediti trag širenja inovacije koja je potekla iz Engleske kao što je vokalizacija postvokalnog (r) u rečima kao što su *barn*, *far*, itd. Po P. Tradgillu izglose ovog fenomena na jezičkoj mapi Engleske pokazuju da je nastao u okruzima srednjeg istoka Engleske i da je postepeno nestajao kako se postepeno širio ka zapadu i severu. A ipak je u urbanim centrima okruženim r-punim područjima preovladala norma bez r. Ovo nameće hipotezu prema kojoj se talas jezičke inovacije brže širi od jednog centra do drugog nego li od centra ka periferiji (Trudgill 1974, 158).

Ova hipoteza takođe baca nešto svetla na rasprostranjenost područja bez r u Severnoj Americi. Trebalо bi zapaziti da su ova područja koncentrisana oko nekih od najstarijih centara kolonijalne Amerike. Čini se da je ova inovacija stigla do ovih centara i da se odatle proširila na okolna područja, ali da nikada nije dospela do srednjeg ili dela severozapada Amerike.

Ovo je dovelo do situacije u kojoj je fonološka komponenta makrosistema poznatog kao standardni američki engleski jezik predstavljena regionalnim varijantama (severoistočna, jugoistočna i srednji zapad). U isto vreme, varijanta srednjeg zapada, najrasprostranjenija i najneutralnija u pogledu lokalnih karakteristika pokazuje tendenciju širenja (uporedi, na primer, intruziju postvokalnog (r) u severoistočna i jugoistočna područja) i čini se da postaje sastavni deo nacionalnog standarda.

Formiranje ovog standarda se trenutno ne odvija oko jednog ili nekoliko centara, već na osnovu najčešćih regionalnih mikrosistema koji imaju najbolje šanse da dostignu nacionalni status na fonološkom nivou. Ovaj se obrazac stvaranja norme može nazvati *acentričnim* (Švejcer 1981, 274–285).

Da sada smo govorili o širenju norme kroz kontinuum prostora. Razmotrimo sada različite obrasce širenja norme kroz kontinuum društva. Prema najpopularnijoj (mada nešto pojednostavljenoj) koncepciji, nacionalni se jezik prikazuje kao piramida čiju osnovu čine brojni dijalekti koje u glavnom koriste niži društveni slojevi. Kako se krećemo od osnove ka vrhu piramide, raznorodnost dijalekata se postepeno smanjuje da bi napokon nestala u potpunosti i prepustila mesto standardnoj varijanti. Najtipičnija »klasična« šema širenja standardne jezičke norme od vrha ka osnovi nastaje kada normativne inovacije iniciraju referentne grupe u gornjim slojevima društva. Ovo se može ilustrisati širenjem uvularnog (r) koje je nastalo u Parizu u XVII veku kao društveno obeležje viših klasa, a zatim se proširilo preko nacionalnih i jezičkih granica i do izvesnog broja drugih evropskih zemalja. Prema Tradgilovim podacima došlo je do dva tipa »oblasti nestajanja fenomena« kako se talas inovacije širi od svoga izvora:

1) oblasti gde se uvularno (r) javlja isključivo u govoru obrazovnih i

2) oblasti gde je relativno nezastupljeno (Trudgill 1974, 216–221).

Veoma je, naravno, česta situacija gde se društveni prestiž standardne jezičke norme zasniva na prestižu referentne grupe na vrhu društvene piramide. Širenje norme od vrha ka dnu proširuje osnovu

standardnog jezika. Vidi, na primer, istiskivanje lokalnih formi iz urbanih koina pod uticajem KSJ u Saveznoj republici Nemačkoj i Holandiji (Tipy naddialektnych form jazyka 1981, 298).

Moguć je, naravno, i obrnuti tok (od dna ka vrhu). Tako pojave koje nastaju u dijalektima i šire se prema vrhu društvene piramide dove do sublimacije supstandardnih formi i njihovo uzdržanje do nivoa standardne upotrebe. Ovo se može ilustrovati unapredjenjem u standardne termine poput *džez*, *A-bomba*, *sporedni kanal*, itd. koji su nekada bili sleng. Delovanje dijalekata i regionalnih koine na norme standardnog jezika u bliskoj je vezi sa tendencijom kao što su društvena i geografska pokretljivost stanovništva i njegova urbanizacija. Vidi podatke B. Vaksmana koji je pokazao koliko je stvaranje leksičkih normi savremenog moldavskog jezika zavisno od takvih obeležja moldavske jezičke situacije kao što je pretežan broj seoskog stanovništva, njegova migracija u gradove i usled toga »ruralizacija« standardnog moldavskog pod uticajem teritorijalnih dijalekata i regionalnih koine (Vaksman 1974).

Interakcija suprotnih tendencija koja dovodi do normativnih inovacija (od gore prema dole i od dole prema gore) približava standardni jezik i svakodnevni narodni govor jedan drugom. »Stari pisani jezici Kine i Japana, jermenski grabar i klasični arapski mnogo su izdvojeniji od spontanih narodnih govora nego što su to savremeni standardni jezici. Srednjevekovne pisane jezike karakteriše uska društvena osnova dok stvaranje nacionalnih standardnih jezika pokazuje sve veću tendenciju ka njihovoj demokratizaciji, ka širenju njihove društvene osnove, ka premoščavanju jaza između književnog i razgovornog stila te, kao rezultat, i ka prodrođu ne-standardnog rečnika, frazeologije pa, delimično, i gramatičkih oblika u pisani standardni jezik.« (Guchman 1981, 304).

Ukrštanje ovih dveju tendencija dovodi do različitih rezultata u različitim jezičkim situacijama. U Italiji je njihova interakcija delimično odgovorna za naporeno postojanje dve strukturalne varijante pisanih standardnog jezika: kodifikovani standardni jezik u pisanim obliku (italiano come si scrive) i takozvani regionalni jezik (italiano regionale), pisana varijanta standardnog jezika protkana provincializmima (za detalje vidi Stepanova 1981, 136).

I, konačno, centar inovacije se može nalaziti u sredini društvene piramide odakle se talasi inovacije šire od osnove i do vrha. Prema W. Labovu ovo je verovatno način na koji se postvokalno /r/ širi u gradu Njujorku. Najaktivniji nosilac ove inovacije je niža srednja klasa u čijim se redovima javlja veća učestalost ove nove norme nego što je to slučaj kod više srednje klase, a da ni ne govorimo o nižim slojevima urbanog društva (Labov 1966).

Pomenuti obrasci normativnih inovacija zavise od društvenih kontakata jer se na njima temelji širenje norme u prostornom i društvenom pogledu. I, na kraju, razmotrićemo početni mehanizam formiranja standardnih jezičkih normi. Prvobitni izvori standardnog jezika i njegovih normi mogu obuhvatiti osnovni dijalekat (vidi gore pomenuti monokentrični obrazac), supradijalekatske regionalne i urbane koine (vidi, na primer, prerastanje jedne od hausa regionalnih koina u Nigeriji u osnovicu kodifikovane standardne jezičke norme — Parchomovskij 1981, 199–219), jezik tradicionalne epske narodne poezije (o uticaju, usmene epske tradicije na stvaranje novopismenih standardnih jezika sa posebnim osvrtom na zapadno-kavkanske standardne jezike, kao što je adigiski vidi Kumachova, Kumachov 1981, 41–54), jezik lepe književnosti (vidi opštepriznatu ulogu Puškina u stvaranju standardnog russkog jezika) i jezik državne administracije (vidi ulogu *Kanzleisprache* na formiranju supradijalekatske varijante nemačkog jezika tokom XV i XVI veka — Semenjuk 1981, 120–136).

Osim spontanog razvoja i proces jezičkog planiranja, osmišljen i ka određenom cilju usmeren napor kojim se utiče na razvoj jezika, može igrati značajnu ulogu u stvaranju standardnih jezičkih normi. Na ovom je polju ogromno iskustvo stećeno u Sovjetskom Savezu, posebno u toku perioda »jezičkog inženjeringu«, razvoja širokih razmara sistema pisanja i standardnih jezika kako bi se olakšalo unapredjenje kulturnog razvoja naroda na stupnju predpismenoosti posle Oktobarske revolucije. Tokom tog perioda promišljeno društveno regulisanje jezičkog razvoja ispoljavalo se, između ostalog, i u činjenici da su u »dijalekatske osnove novo-pismenih jezika, kao osnove nekih jezika sa dugom tradicijom pismenosti koji su tokom sovjetskog perioda promenili svoje osnovne dijalekte, utvrđene smišljenim odabiranjem dijalekta ili subdijalekatske grupe« (Dešeriev 1968, 50–607). Nije se mogao ostvariti cilj stvaranja standardnih jezika za predpismeno narode bez smišljenog intervenisanja u spontane jezičke tokove. Otuda je »širenje funkcija kalmičkog jezika dovelo do obogaćivanja njegovog rečnika, do promena u njegovoj morfološkoj, načinu građenja reči i sintakse« (Suseeva 1972, 260).

Prirodno, mogućnosti takvih intervencija strogo su ograničene, i u prirodnim jezicima ove se granice ne mogu prekoracivati po volji (Avrorin 1970, 2). Oblik aktivnosti kodifikovanja usmerenih ka određenom cilju se menjaju zavisno od situacije. One se mogu sprovoditi putem specijalizovanih institucija kao što je, na primer, Francuska akademija nauka, putem normativnih gramatika i rečnika, a ponekad i preko istaknutih ličnosti nacionalne kulture (na primer, kroz rad Vuka Karadžića na srpskohrvatskom jeziku, Ivara Asena na norveškom, Haugen 1972, 170–190). Ovaj tip aktivnosti često postaje poprište na kome se sukobljavaju različite društvene snage i njihovi različiti stavovi prema jeziku — od čistunstva do »permisivnosti«. Ovo se može ilustrovati primerom rasprava koje su se javile u SAD povodom III izdanja rečnika Merijam Webstera *New International Dictionary* čiji su sastavljači optuženi za narmerno kvarenje engleskog jezika. Sukob između čistunstva i antinormativizma otkriva da njihovi zagovornici imaju mnogo toga zajedničkog: i jedni i drugi prenaglašavaju neka obeležja standardnog jezika, čistunci prenaglašavaju njegovu stabilnost, a »anti-normativci« njegovu promenljivost; i jedni i drugi zastupaju ekstremne stavove u pogledu uloge rečnika, bilo da preuvelećavaju mogućnost rečnika da utice na razvoj norme ili da je sasvim poriču. Ovaj je sukob, svakako, značajan indikator javnog mnjenja koje je, samo po sebi, daleko od toga da je bez značaja za oblikovanje standardnih jezičkih normi (Švejcer 1983, 91–96).

S engleskog: Vladislava Felbabov

jezičke norme

a. bamgboze (badan, nigerija)

Mada se pojam norme često javlja u sociolingvistici, termin se koristi u nekoliko različitih značenja među kojima je značenje norme kao standardne ili odabrane varijante (Ferguson 1968, 31; Haugen 1972, 252), norme kao jezičkog obeležja (Crystal 1980, 243; Wald & Shopen 1981, 23), norme kao pravila (Hymes 1972, 54; Jernudd & Neustupna 1986), i norme kao očekivanog ponašanja (Hymes 1972, 63).

Nekoliko se kvalifikacija pojma norme javljaju kada se norme tumače kao pravila ili kao očekivani obrasci ponašanja. Među tim kvalifikacijama su norme upotrebe (Fishman 1974, 1642; Bell 1976, 148, 153; Dua 1981, 103), norme pravilnosti (Dittmar 1976, 107), norme prikladnosti (Straker 1980, 106), norme očekivanja »Erwartungenormen« (Polenz 1972, 81), norme interakcije (Hymes 1972, 63–64), norme tumačenja (Hymes 1972, 64–65), norme vrednovanja (Labov 1966, 406), norme ponašanja (Bell 1976, 105) i norme komunikacije (Jernudd & Neustupna 1986).

Na osnovu ovog mnoštva termina jasno je da postoji dosta pokapanja i ponavljanja u pojmovima za problematiku jezičke norme. Na primer, norme upotrebe, pravilnosti i prikladnosti su veoma slične jedno drugoj, a norme prikladnosti podrazumevaju norme interakcije i tumačenja. Tako se čini da zapravo postoje tri osnovna tipa jezičkih normi:

- (I) Norma kôda: standardna varijanta nekog jezika ili jednog jezika odabranog iz grupe jezika i određenog da služi u službene ili nacionalne svrhe.
- (II) Norma obeležja: bilo koje tipično svojstvo govornog ili pisanih jezika na bilo kom nivou (na primer, fonetskom, fonološkom, morfološkom, sintakšiškom, ortografškom itd.) kao i pravila koja prate njegovo stvaranje ili upotrebu.
- (III) Norma ponašanja: skup konvencija koje idu uz govor uključujući očekivane obrasce ponašanja u interakciji sa drugima, načine tumačenja onog što je rečeno, i opšte stavove prema načinu govora drugih.

Radna definicija jezičke norme mogla bi da glasi nešto kao: *standardni jezički oblik ili standardna jezička praksa koji služe kao referentna tačka za druge jezičke oblike ili drugu jezičku praksu*.

Sledeći Rubina (1972) možemo reći da jezička norma poseduje sledeće karakteristike:

- (I) Ona je referentna tačka ili sistem pomoću kojih korisnici stalno procenjuju sopstvenu performansu ili sude o performansi drugih.
- (II) Ona pripisuje vrednost, te se tako referentna tačka povezuje sa »pravilnom« ili »prikladnom« upotrebotom.
- (III) Ona određuje kada se i u koje svrhe norma koristi.
- (IV) Nailazi se na izvestan stepen prihvatanja norme od strane značajne grupe ljudi u okviru govorne zajednice.

U pojmu norme implicitno se nalazi ideja odstupanja od norme. Iz funkcije norme kao »referentnog okvira« (Garvin 1964, 522) proističe da se odstupanja od norme moraju vrednovati po tome da li su to dozvoljene varijacije norme ili otvorena narušavanja norme.

U bliskoj vezi sa izbegavanjem narušavanja norme je preskripcija. Poštovanje norme često podrazumeva propisivanje onoga što predstavlja normu. Ovo se obično ostvaruje pomoću niza normativnih pravila, a takva pravila nisu ograničena na poznata pravila nastave jezika (kao što su pravila izgovora ili sintakse) već se prostiru i na one faktore izvan jezika koji upravljaju jezičkom upotrebotom. Tipično za ovo stanovište je Hajmzova (1972, 63) tvrdnja da »sva pravila koja upravljaju govorom imaju, naravno, normativni karakter«. Sa normativnim pravilima su takođe povezane mere zamišljene da obezbede njihovo sprovođenje. Kao što je istakao Polenc (1972, 81–82), takve mere mogu biti pozitivne (na primer, davanje dobrih ocena, podsticaji, povećane društvene mogućnosti), ili negativne (na primer, davanje loših ocena, zatvaranje profesionalnih mogućnosti i društvena diskriminacija).

Jedan od važnih načina da se norma utvrdi jeste da se ona kodificuje. Takav je, zapravo, značaj pisanja u pismenim društvinama da se književni jezik obično smatra »kodifikovanom normom« (Trudgill 1979, 10; Dittmar 1976, 107). Vredno je pomenuti, međutim, da se norme mogu smatrati standardom, a da nužno nisu kodifikovane. U društvinama na pragu pismenosti postoje složeni pesnički žanrovi koji su dobro standardizovani, ali nisu zabeleženi u pisanim obliku. Dobro proučen primer je Joruba proročka poezija koja poseduje razrađene sisteme versifikacije i primene, a formalizovana je i utvrđena isto toliko koliko i pisana poezija (Akinnaso 1985).

Još neka se pitanja mogu postaviti u vezi sa pojmom norme. Na primer, kada se pojave varijacije unutar norme, da li su takve varijacije deo šireg opsega norme ili bi ih trebalo smatrati posebnim normama? Kada se pojave varijabilne norme u nekoj dатoj govornoj zajednici, ne postoje li mogućnosti sukoba normi? U kakvoj su vezi norme sa grupama i podgrupama govornika? Neka od ovih pitanja razmotrićemo nešto kasnije u ovom radu.

POJAVA JEZIČKIH NORMI

Jezička norma je, po definiciji, tipična za neku grupu ljudi, ali, po analogiji, moguće je govoriti i o tome da pojedinac ima sopstvene norme. Otuda se pitanja o pojavi jezičkih normi obično kreću u krugu odnosa između normi grupe i normi pojedinaca. Obično se pojava grupne norme objašnjava u okvirima skupa normi pojedinaca. Kada govorí o fonemi, Svadeš (1934, 119) kaže, na primer,